

P. A. Tolstoy, **Opisanie Černogo Morya, Egeyskogo Arhipelaga i Osmanskogo Flota**, Vostočnaya Kolleksiya, Aleks- M Natalis Yayınevi, İnstitut Vostokovedeniya RAN, Moskova-2006

Muvaffak DURANLI*

Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı arasında tarihi süreçte yaşanan ilişkiler ya uzlaşmaz problemlerle ya da barışçıl ekonomik bağlantılarla doludur. Birbirinden farklı özellikler taşıyan bu süreçler, bilim adamlarının kendi ülkelerinin arşivlerinde yapacakları çalışmalarla aydınlanacaktır.

Bu iki ülke tarihi alanındaki yapılacak çalışmalara tek bir pencereden bakmak günümüz bilim anlayışı açısından mümkün değildir. Rusya tarihindeki pek çok olay, doğrudan Türk tarihiyle bağlantılıdır veya dolaylı yoldan diğerinin etkilenmesine neden olmuştur.

Rusya tarihi alanında, özellikle de Rusya'nın Kara Deniz politikasıyla bağlantılı

her çalışma, Türk tarihi ve Türk toplumu açısından büyük önem taşımaktadır. Rusya'da geçmişte bu alanda yapılan çalışmalar, arşiv kayıtlarından yeni belgelerin yayınlanmasıyla devam etmektedir.

Burada tanıtmaya çalıştığımız kitap, arşiv kaynaklı ve geçmişe ışık tutan bir çalışmadır. Türkçeye "Osmanlı Filosu, Ege Takımadası ve Kara Deniz'in Tasviri" başlığıyla çevrilebilecek olan bu yayın, 2006 yılında Moskova'da Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün "Doğu Koleksiyonu" serisi içinde yayınlanmıştır.

I. Petro'nun danışmanı, devlet adamı, Osmanlı İmparatorluğundaki ilk daimi Rusya elçisi olan Petr Andreyeviç Tolstoy, 1645- 1729 yılları aralığında yaşamıştır. P. A. Tolstoy, ülkemizde "Savaş ve Barış", "Anna Karenina" gibi romanlarıyla tanınan ünlü Rus yazarı Lev Nikolayeviç Tolstoy'un da (1818- 1910) büyük dedesidir.

Kitabın baş redaktörü Anatoliy Rudolfoviç Vyatkin, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Sinoloji Bölümünde tarih çalışanıdır. Rusya'da Çin tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan A. R. Vyatkin, tarih alanın-

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Arş. Ens., m_duranli@hotmail.com

da yapılmış pek çok çalışmayı redakte etmiş, bu alanda deneyimli bir akademisyendir.

Kitabın yayına hazırlanmasında birinci derecede emekleri olan akademisyenler ise Svetlana Filipovna Oreškova ve İlya Vladimiroviç Zaytsev'dir.

Kitabın "Giriş" bölümü (ss. 6- 57), S. F. Oreškova tarafından kaleme alınmıştır. Svetlana Filipovna Oreškova, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde Türk tarihi alanında çalışan bir akademisyendir ve gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemi tarihi alanında yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır.

S. F. Oreškova, Karadeniz ve Osmanlı- Rusya arasındaki ilişkileri değerlendirdiği bu giriş yazısında özellikle kardeşi İvan'ın ölümünden sonra Rusya tahtının tek varisi olan I. Petro'nun "teploe more" (sıcak deniz) politikasının sonucu olarak Rusya imparatorluğunda filo kurma çalışmalarının 1695- 1696 yılları arasında başladığını belirtmektedir.

Giriş, Rusya'da denizcilik gelişmelerinin ve buna bağlı olarak Rusya ve Türkiye arasındaki Kara Deniz politikasının geçmişinin öğrenilmesi adına pek çok önemli bilgiyi içermektedir. Örneğin ilk gemi yapım çalışmalarındaki üs, ilk başta Voronej şehri, daha sonra ise Azak Bölgesidir ve bu çalışmalara kaynak sağlamak için çıkarılan yeni vergiler ayrıntılı olarak belirtilmiştir.¹

Daha sonrasında bu alanda eğitimli kadroların sağlanması sorunu da I. Petro'nun gündeminde yer almıştır. "... 1697 yılında denizcilik eğitimi almak için yurt dışına gönderilecek soylulara yönelik bir sınav hazırlattı. Bu sınavdan geçenler arasında Rusya'nın sultan sarayındaki ilk daimi elçisi olarak Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilecek olan P. A. Tolstoy'un olması dikkat çekicidir".²

Kısa sürede denizcilik alanında ilerleme sağlanmış ve "Güvertesinde bir elçilik heyeti barındıran Rus savaş gemisi ilk olarak yerli kılavuzların dikkatini çekmeden Kara Deniz'i geçti ve 6 Eylül 1699 tarihinde büyük hayret uyandıracak İstanbul'a geldi. Rusya'da yapılan gemiye görmek için Avrupa devletlerinin elçileri, soylu İstanbullular, büyük vezir ve hatta sultanın kendisi de gelmişti".³ S. F. Oreškova, daha sonra 3 Temmuz 1700 tarihinde Osmanlı ve Rusya arasında gerçekleştirilen barış antlaşması sayesinde başta Petro olmak üzere, Rusya'nın rahatladığını ve bu tarihten sonra 1702 tarihinde Sultan sarayında Rusya'nın ilk sürekli elçiliğinin oluşturulduğunu belirtmektedir. İlk elçi olarak atanan P. A. Tolstoy'a "... verilen yetki belgesinde iki komşu ülke arasındaki barışı daha iyi koşullarda korunması için

¹ P. A. Tolstoy, *Opisanie Çernogo Morya, Egeyskogo Arhipelaga i Osmanskogo Flota, Vostochnaya Kolleksiya*, Aleks- M Natalis Yayınevi, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova, 2006,, s. 11.

² P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, s. 13.

³ P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, s. 19. Bu tür bilgilerin büyük bir kısmı Rus Devlet Arşivlerinden alınmıştır. Çalışmada verilen bu bilginin kaynağı (RGADA, f. 89, kn. 27, l. 56- 57)

gönderildiği...”⁴ yazılmıştır. S. F. Oreşkova, Osmanlı yönetiminin başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin bile Kara Deniz sularında ticaret yapmasına izin vermemelerini şu alıntı cümlelerle verir. “Osmanlı devleti, sadece gemilerin yüzmesine değil, aynı zamanda hiç kimsenin dokunmasına izin vermediği saf ve bakire bir kız gibi denizlere sahiptir... Türk devleti başı dönüp yere yıkıldığında Kara Deniz’de diğer devletlerin gemileri gezecektir”.⁵

Osmanlı İmparatorluğunun başta Rusya olmak üzere diğer devletlerin Kara Deniz ticaretinde pay sahibi olmasına tepkisini kırmak için 1701 yılında Dmitriy Mihayloviç Golitsın’ın⁶ İstanbul’a geldiği, fakat başarılı olmadığı “Giriş” bölümünde belirtilmiştir.

Çarlık Rusyası, Kara Deniz ticaretinde söz sahibi olabilmek için pek çok imkânı kullanmaya çalışmıştır. S. F. Oreşkova, Rus tarihçi S. M. Solovyev’in eserlerine gönderme yaparak bu dönemde Osmanlı kültürünü ve yönetim sistemini iyi tanıyan din adamlarından da görüş alındığını belirtmektedir. Örneğin Kudüs Patriği Dosifey’in⁷ elçiyi bu konuda şu şekilde uyardığını belirtmektedir. “Kara Deniz ticaretinden daha fazla bahsetme, eğer konuşmaya devam edersen barışı bozarsın, Türk şüpheye kapılırsa senin devletine karşı savaş hazırlığına başlar. Türkler Azak Denizinden Kara Deniz’e geçişi kapamak ve burada Moskova gemilerinin Kara Deniz’e geçmelerini engellemek için pek çok kale yapmak isterler”.⁸

İlk Rus gemisinin İstanbul’da bulunması, Rus imparatorluğu için büyük bir gurur kaynağı olarak görülmektedir. “Güvertesinde elçi Ukraintsev’i barındıran ‘Krepost’ adlı geminin İstanbul’da bulunması, elçinin sözlerine göre Osmanlı başkentinden ‘Korku, Kara Deniz’i Çarlığa yasaklama’ duyguları uyandırmıştır, bunun sonucunda da Tsargrad’da açlık olacaktır, zira un, yağ, odun Kara Deniz üzerinden Tuna civarı şehirlerden gelmektedir”.⁹ Bu düşünce tek bir kişiye ait değildir. İlk elçi P. A. Tolstoy da Rus arşivlerinde yer alan mektuplarından birinde aynı görüşü paylaşmaktadır. “Kara deniz kıyılarından darı, arpa, yulaf, inek yağı, iç yağ, kenevir, bal, peynir, tuzlanmış et, deri, bal mumu... yün gelmekte ve Türk ülkesine dağılmaktadır” ve “Kara Deniz’den bunlar gelmeyecek olursa en az bir yıl içinde Konstantinopol açlık çekmeye başlayacaktır”.¹⁰

⁴ P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, s. 15.

⁵ P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, bu bilgi için yine Rus Devlet Arşivi’ndeki belgeler gösterilmektedir. (RGADA, 1699, kn. 27, l. 685). P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, s. 16.

⁶ Dmitriy Mihayloviç Golitsın (1665- 1737), Rus devlet adamı.

⁷ Hayatının önemli bir bölümünü İstanbul’da geçiren Kudüs Patriği Dosifey (1641- 1707), bu dönemde P. A. Tolstoy’a da danışmanlık yapmıştır. Bkz. “Dosifey”, *Pravoslavnyaya Entsiklopediya*, Moskova, c. XVI, 2007, s. 75.

⁸ P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, s. 17.

⁹ P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, 50 nolu dipnotla verilen bu bilgi için şu kaynak kullanılmıştır: Ustlyarov, N. G., *İstoriya Tsartvovaniya Petra Velikogo*, c. 1, Spb., 1858, ss. 515- 519.

¹⁰ P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, 51 nolu dipnotun kaynağı şu şekildedir. RGADA, f. 89, 1703, d. 2, l. 258

Her iki alıntıda da göze çarpan Rusya'nın geçmişinde İstanbul için Tsargradveya Konstantinopol adlarının kullanılmasıdır. Ayrıca bu iki alıntının yazarları, İstanbul'un yaşama imkanını Kara Deniz ve Tuna civarı şehirlerinden gelen erzakla bağlantılı görmeleri, İstanbul'un Anadolu bağlantısını önemsememiş olmalarıdır.

Uzun nitelikteki bu giriş yazısı sayfa 48'de sona eriyor, bundan sonra da dokuz sayfalık dipnotlar yer almaktadır. Dipnotlardan S. F. Oreškova, Lehçe, Almanca, İngilizce, Rusça kaynakların yanı sıra Türkçe kaynaklardan da yararlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Dr. Sevin İlgürel tarafından hazırlanan "Hezarfen Hüseyin Effendi., Telhis ül- beyan fi kavanin-i Al-i Osman" (Ankara, 1988), M. Akdağ, M. T. Gökbilgin, A. N. Kurat, İ. H. Uzunçarşılı'nın çalışmaları, ayrıca H. İnalçık'ın pek çok İngilizce makalesi dipnot olarak kullanılmıştır.

Burada daha fazla üzerinde durmayacağımız bu "Giriş" bölümü, gerek Rus donanması ve Rusya'nın Kara Deniz ticaretine hakim olma politikası gerekse bu politika karşısında Osmanlı'nın yaklaşımını ortaya koyması açısından oldukça önemli veriler içermektedir.

Çalışmanın bu zengin "Giriş" bölümünden sonra ilk Rusya elçisi olan P. A. Tolstoy'un yazıları ve bu yazılara İlya Vladimiroviç Zaytsev'in hazırladığı notlar yer almaktadır.

İlya Vladimiroviç Zaytsev, Rusya Bilimler Akademisi Rusya Tarihi Enstitüsü, "Uluslararası İlişkilerde Rusya" biriminde çalışan Osmanlıca uzmanı ve tarihçidir.

"Arheografik Giriş" (ss. 57- 64) başlıklı bölümde İ. V. Zaytsev, A. P. Tolstoy'a ait üç nüshanın olduğundan bahsetmektedir. Birinci nüsha Rusya Ulusal Kütüphanesi (S. Peterburg) Elyazmaları Bölümü'nde yer alan F. IV. 133 numaralı nüshadır. Nüshanın sonunda 24 Şubat 1706 Konstantinopol notu yer almakta ve altı yapraktan oluşmaktadır.

Rus Devlet Arşivi'nde yer alan nüshalardan biri F. 1274, op. 1, ed. Hr. 3077 numaralı ve 175 yapraklık bir nüshadır. Diğer nüsha ise F. 181, op. 1, ed. Hr. 212 ve 11 yapraktan oluşmaktadır.

N. G. Ustryalov, "İstoriya tsartvovaniya Petra Velikogo" adlı çalışmasında bir nüshanın daha varlığından bahsetse de Devlet Arşivlerinde böyle bir nüshaya araştırmacılar rastlamamışlardır.

Nüshaların tanıtıldığı bu kısa bölümden sonra A. P. Tolstoy'un metni yer almaktadır. Birinci bölüm Kara Deniz'e ayrılmış ve "Tsargrad'da Elçi Olarak Bulunan Petr Andreyeviç'in Tasviri" (ss. 66- 115) başlığıyla verilmiştir. Bu bölümden sonra "Yorumlar" başlığı altında (ss. 116- 128) toplam 224 açıklayıcı not yer almaktadır. Bu notlardan bir kısmı metindeki geçen yer adının günümüzdeki şekli veya Türkçe okunuşunu içermektedir. Bazı kavramlar ve denizcilik terimlerinin de verilmiş olması metni daha kullanışlı bir hale getirmektedir.

Kara Deniz Tasvirinden sonra gelen “Ege Takımadasının Tasviri” başlıklı bölüm (ss. 130- 209) oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu bölümde Ege Denizi’nde yer alan pek çok adanın diğer adalarla mesafeleri verilmiş, ayrıca adanın su kaynağı ve coğrafik konumu üzerinde kısaca durulmuştur. Adaların konumunu daha iyi vermek için araştırmacılar, Piri Reis’in çizimlerinden yararlanmışlardır.

P. A. Tolstoy, adaların adını verirken Türkler tarafından verilmiş adlara pek rağbet etmemiş, daha çok Yunanca, bazen de İtalyanca adlarını vermeyi tercih etmiştir. Bu şekildeki adların bir kısmı bazen ya yazım olarak problemlili ya da yaygın olmayan ve geçmişte kalan adlar olduğu için “Yorumlar” bölümünde açıklamalar verilmek zorunda kalmıştır.

Örneğin metin içinde verilen “Serigo” adası, gerçekte Yunanlıların “Kithira”/ “Kithera”, Türklerin ise “Çuha” olarak adlandırdıkları adanın İtalyanca “Cerigo” adının Rusçalaştırılmış şeklidir.¹¹

Bu bölümü açıklayan “Yorumlar” başlıklı alt bölümde (ss. 210- 214) toplam 157 açıklayıcı not yer almaktadır.

Çalışmanın en kısa bölümü olan “Osmanlı Filosu” başlıklı bölümdür (ss. 216- 218). Bu bölümde XVIII. yüzyıl Avrupa çizimi olduğu belirtilen üç resim yer almaktadır. Bu bölüme ayrılmış olan “Yorumlar” (ss. 219- 222) başlıklı bölümde 45 açıklayıcı bilgi bulunmaktadır.

223- 276 nolu sayfalar arasında “Filo” başlığı altında filolarda yer alan gemi türleri ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Bu bölümde gerek Avrupa sanatına ait gerekse Osmanlı minyatürlerinden seçilmiş resimler de yer almaktadır. Bölümün devamında yer alan “Yorumlar” (ss. 277- 285) alt başlığı altında 121 açıklayıcı bilgi bulunmaktadır.

“Türk Filosu Kayıtları” başlığını taşıyan bölüm 286- 288 sayfaları arasında yer almaktadır. Bu bölümden sonra yine “Yorumlar” başlığı altında, sayfa 289’da açıklayıcı dokuz bilgi yer almaktadır.

Böyle bir çalışmanın rahat bir şekilde kullanılması için gereken “Dizin” bölümü de çalışmada yer almıştır. Pek çok özel ad, “Yer Adları Dizini” (ss. 290- 293), “Özel Adlar Dizini” (ss. 294- 296), “Kilise ve Manastır Adları Dizini” (s. 297) alt başlıklarıyla verilmiştir.

“Kaynaklar” başlığı altında (ss. 298- 302) altmış üç eserin adı yer almaktadır.

Rus diplomat, Rusya’nın ilk daimi elçisi olan Petr Andreyeviç Tolstoy’un yazışmalarından hareketle hazırlanan ve konunun uzmanları tarafından açıklayıcı bilgilerle zenginleştirilen “Opisanie Çernogo Morya, Egeyskogo Arhipelaga i Osmanskogo Flota” adlı bu eser, Rusya’nın Kara Deniz ticaretine yaklaşımının yanı sıra Ege Denizi ve Osmanlı filusunun bir yabancı gözüyle tasvirini içermesi açısından oldukça önemli bir kaynaktır.

---

¹¹ P. A. Tolstoy, *a. g. e.*, , s. 135.